

İbn Cüzey ve Takrîbü'l-Vüsûl Adlı Eserinde Usûl-i Fıkha Dair Görüşleri

Öz : Endülüs, diğer mezhep mensuplarına nazaran Mâlikî âlimlerin daha fazla tanındığı ve toplumda karşılık bulunduğu bir coğrafyadır. Bu topraklar, İslam düşüncesi ve ilimleri açısından önemli isimlerin yetişmesinde rol oynamış merkezlerden birisidir. İbn Cüzey (ö. 741/1340) de kısa sayılabilecek ömrüne dini ilimlerin gerek akli gerek nakli dallarıyla ilgilenen eserler sığdırmış Gırnatalı bir simadır. Daha ziyade et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl adlı tefsiri ile tanınan müellif; kelim, fıkah, tasavvuf, kıraat, Arap dili gibi pek çok ilimde kıymetli eserler kaleme almıştır. Günümüzde İbn Cüzey'in tefsirci ve dilci yönüne ağırlık verilen bir alanyazında yeterince değinilmeyen usulcü yönünü anlamayı amaçlayan araştırma, bu açıdan diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu sebeple konu hakkındaki yazılı belgelerin incelenmesi ve elde edilen verilerin analizine dayanan çalışma, İbn Cüzey'in usul-i fıkha alanında kaleme aldığı Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilm'l-usûl başlıklı eserini kendisine inceleme alanı olarak belirlemiştir. Fıkha'nın usul alanının furû alanı üzerinde hâkim olduğu mütekelim yazım tekniğini kullanan İbn Cüzey, diğer İslami ilimler alanındaki telif eserlerinde de görülen üslubunu devam ettirmiştir. Kendi görüşünü delilleri ile sunan, hasmının görüşünü çürüten tartışmalı bir anlatım yerine yalnızca mezhebî kanaatini dikte ettiği bir ders metninin inşasına yönelmiştir. Kanaatimizce, kelamcı usul anlayışı ile kaleme alınan klasiklerle Takrîbü'l-vüsûl'ü detaylıca karşılaştıracak çalışmalar, İbn Cüzey'in usulcü kimliğini daha açık olarak ortaya koymaya yardımcı olacaktır.

Muhammed
Ferruh
ORUÇ*

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Usûl-i fıkha, İbn Cüzey, Takrîbü'l-vüsûl.

İbn Juzayy and His Views on the Field of Usûl al-Fikh

Abstract: Andalusia is a geography where Maliki scholars are more well-known and appreciated in society compared to members of other Muslim schools. These lands are a center that played a role in raising important names in terms of Islamic thought and sciences. Ibn Juzayy (d. 741/1340) is a figure from Granada who, in his relatively short life, packed in works that talk about both the rational and transmission branches of religious sciences. The author, who is mostly known for his commentary called al-Tashîl li-'ulûm al-tanzîl, has written valuable works in many sciences such as theology, fiqh, mysticism and Arabic language. The research aims to reveal his neglected procedural aspect while current studies mostly focus on Ibn Juzayy's exegetical and linguistic aspects. For this reason, the study, which is based on the examination of written documents on the subject and the analysis of the data obtained, has determined Ibn Juzayy's work titled Taqrîb al-wuşûl ilâ 'ilm al-usûl, written in the field of usûl al-fikh, as its field of study. Ibn Juzayy, who used the mutakallim writing technique in which the fiqh's procedural field dominates over the furû field, continued his style, which is also seen in his copyrighted works in other Islamic sciences. Instead of a controversial narrative that presents his own view with evidence and refutes his opponent's view, he focused on the construction of a course text in which he dictated only his sectarian opinion. In our opinion, studies that will compare Taqrîb al-wuşûl in detail with the classics written with theological style approach will help to reveal Ibn Juzayy's methodological identity more clearly.

Keywords: Islamic Law, Usûl al-Fikh, Ibn Juzayy, Taqrîb al-wuşûl.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye. E-Posta: muhammedferruh.oruc@ikc.edu.tr ORCID ID:0000-0002-2246-6579

Giriş

İslam dini inanç, amel, ahlak şeklindeki tüm alanları ile yaşanarak, nesilden nesile aktarılarak korunmuş, asli suretini kaybetmeden günümüze kadar gelmiştir. Sünnî çizginin devamı anlamına gelen bu bilgi aktarımı dinin ameli boyutu olan fıkıhı ilgilendirdiğinde doğuda Hanefî mezhebi takipçilerinin etkin gayretleri ile gerçekleştiği gibi batıda daha ziyade Mâlikî mezhebine mensup olan bilginler marifeti ile gerçekleştirilmiştir.¹

Hanefî ve Mâlikî mezhebi fakihlerinin gerek fûrû gerekse usûl alanlarındaki görüşleri ile bunları ortaya koydukları bazı eserleri, çeşitli akademik çalışmaların konusunu teşkil etmektedir.² Çalışmamız da Gırnatalı bir Mâlikî fakih olarak İbn Cüzey (ö.741/1340) ve onun usûl-i fıkıh ilmine dair temel görüşleri üzerine yoğunlaşacaktır.

Ülkemizde İbn Cüzey (ö. 741/1340) hakkında yapılan çalışmaların³ ilkinin 2003

¹ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelüsî*, ed. İhsân Abbâs (Beirut: Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1987), 2/229.

² Hanefî mezhebi fakihlerinden birisi hakkındaki çalışmalara örnek olarak bk. Mehmet Özkan, "Osmanlı Fakihi Sarigürz (Sarigörez) Nûreddîn Hamza'nın 'El-Murtazâ' Adlı Eserindeki İctihad ve Fetvalar Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Balikesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 459-492.

³ Ulusal veri tabanları üzerinden yapılan literatür incelemesi sonucunda Türkiye'de İbn Cüzey ile doğrudan ilişkili çalışmalarda ağırlığın makale düzeyinde olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanında tamamlanmış tezlerin de sayıca makalelere yaklaştığı gözlemlenmektedir. Bildiri, kitap bölümü gibi araştırmalar ise daha sonlarda gelmektedir. Makale düzeyinde çalışmalar: Mustafa Öztürk, "İbn Cüzey (ö. 741/1340)'in Tefsirinde Tasavvuf", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 4/11 (2003), 197-212; Mehmet Bağış, "İbn Cüzey'in et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsiri'nin Mukaddimesinde Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü Konuları", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/19, (2018), 7-26; Sıddık Baysal, "İbn Cüzey'in Bazı Tefsir Eserlerindeki Üslup ve Usûl Sorunlarına Yaklaşımına İlişkin Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 21/54 (Aralık-2018), 203-224; Baysal, "et-Teshîl'de İbn Cüzey'in Meânî'l-Kur'ân Anlayışı", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 29/3 (2018), 611-625; Recep Yartaşı, "İbn Cüzey'in Nazm ve Sarfe İkileminden Hareketle Sarfe Teorisine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11, (2019), 991-1008; Kadir TAŞPINAR, "İbn Atıyye ve İbn Cüzey Tefsirlerinin Mukaddimelerinde Yer Alan Kıraat Meselelerine Mukayeseli Bir Bakış", *Dergiabant*, 10/2, (2022), 282-301. Tez şeklinde yaklaşan çalışmalar: Nurullah Denizer, *İbn Cüzey'in et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Tahsin Peker, *Klasik Dönem Tefsir Mukaddimelerinde Ulûmu'l-Kur'an (Kurtubî ve İbn Cüzey Örneği)*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Dilşad Kadir Taha, *el-Mesailü'n-Nahviyye fi Tefsiri İbn Cüzey Endelüsî=(İbnu Cüzey el-Endelüsî'nin Tefsirindeki Nahiv*

yılında Mustafa Öztürk'e ait makale olduğu görülmektedir.⁴ Öztürk makalesinde İbn Cüzey'in *et-Teshîl*'de ortaya koyduğu tasavvufi görüşleri okuyucuya sunmaktadır. Muhabbetullâh, tevekkül, murâkabe, takva, zikir gibi tasavvuf alanına dair belli başlı kavramlara İbn Cüzey'in getirdiği yorumları ele almaktadır. Tez olarak ilk çalışmanın ise Nurullah Denizer tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi'nde 2009 yılında yüksek lisans düzeyinde hazırlandığı görülmektedir.⁵ Yazar, *et-Teshîl* adlı tefsirinde İbn Cüzey'in Kur'ân ilimlerine nasıl yaklaştığı sorusuna cevap aramaktadır.

Mâlîkî mezhebi mensubu nüfusun çoğunlukta olduğu Cezayir ve civarında İbn Cüzey hakkında sayıca daha fazla çalışma bulunacağı muhakkaktır.⁶ Gerek Türkiye gerek Arap akademi dünyası incelendiğinde İbn Cüzey hakkında yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun onun müfessir kimliği üzerinde

Konuları ile İlgili Görüşleri, (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); İdriz Osman, *İbn Cüzey'in et-Teshîl li ulûmi't-Tenzîl'inde Kıraat*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Recep Yartaşı, *İbn Cüzey el-Gırnâtî'nin et-Teshîl li Ulumi't-Tenzîl Adlı Tefsirinin Meânî İlmî Açısından İncelenmesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Muhammed İkbâl Çalış, *İbn Cüzey'in Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Adem Çalar, *İbn Cüzey'in Kitabü't-Teshîl li Ulumi't-Tenzîl Adlı Eserinde Dil Özellikleri*, (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Döne Cengiz Bilen, *İbn Cüzey'in Teshîl Adlı Eserinde Kur'an Kıssaları*, (İstanbul: FSM Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022). Bildiri, kitap bölümü gibi çalışmalar: Fatma Hazar, "İbn Cüzey el-Gırnâtî'nin Kavânînu'l-fıkhiyye İsimli Eserinde Fikhî Hükümler ile Ahlakî Hükümlerin İççeliği" *Olağandışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik*, ed. Muhiddin Okumuşlar vdğr. (Konya: TİMAV Yayınları, 2021), 2/234-246; Abdullah Özcan, "Şehit İbn Cüzey el-Kelbî el-Gırnâtî (ö. 741/1340) (Hayatı, Eserleri ve Tefsir İlmindeki Yeri)", *Endülüs Uleması*, ed. Gülşen İstek, Emrah İstek, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 455-484; Saadet Şaşa, "İbn-i Cüzey el-Kelbî'nin et-Teshîl li ulûmi't-Tenzîl Eserinin Mukaddimesinde Kur'ân İlimleri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları-3*, ed. Hasan Yerkazan, Şerafettin Gedik, (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2023), 87-104.

⁴ Mustafa Öztürk, "İbn Cüzey (ö. 741/1340)'in Tefsirinde Tasavvuf", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/11 (2003), 202-211.

⁵ Tezin tam künyesi şu şekildedir: Nurullah Denizer, *İbn Cüzey'in et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

⁶ İbn Cüzey hakkında Türkiye dışında yapılan bazı akademik çalışmalar için bk: Süleymân Muhammed ed-Dekûr, Emîne Selmân el-Azâzima, "Eseru's-siyâki'l-Kur'ânî fi'l-keşfi 'anı'l-me'ânî'inde İbn Cüzey el-Kelbî", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 15/2 (2019), 283-292; Muhammed es-Seyyid el-Haşin, Muhammed Ahmed Azeb, "Menhecü'l-istidlâl 'alâ vücûdi'l-İlâhî teâlâ'inde İbn Cüzey el-Kelbî", *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İslâmiyye ed-Devliyye*, 5/2 (2021), 87-120; Rabî' Le'ûr, "Esbâbu ihtilâfi'l-fukahâ'inde'l-İmâm İbn Cüzey -tahlîl ve temsîl-", *Mecelletü's-Şerî'a ve'l-İktisâd*, 12/1 (2023), 55-79.

yoğunlaştığı görülmektedir. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl* isimli muhtasar tefsir eserinin gelişen alandaki etkisinin buna neden olduğu ileri sürülebilir.

İbn Cüzey hakkında yapılan çalışmaların geneli incelendiğinde ise 2018 yılından sonra kendisine olan ilginin arttığı hem makale gibi daha konsantre araştırmaların hem tez şeklinde daha ayrıntılı çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir.

İbn Cüzey'in fakih yönü ile ilgilenen ulusal düzeydeki ilk çalışmanın ise Fatma Hazar tarafından kaleme alındığı görülmektedir.⁷ Hazar, öncelikle fıkıh-tasavvuf ilişkisini irdeledikten sonra İbn Cüzey'in hayatı hakkında muhtasar bilgiler sunmaktadır. Akabinde *el-Kavânînu'l-fıkhiyye*'den hukuki olduğu kadar ahlaki yönü bulunan örnekleri sıralamaktadır.⁸ Ancak İslam topraklarının doğu kanadında fıkıh-kelam-tasavvuf ayrışması belirginken batı kanadını oluşturan Endülüslü Mâlikî âlimler arasında söz konusu ilimlerin birliktelik ve uyum gösterdiği ifade etmesi, yeterli dayanağı bulunmayan bir iddia görünümündedir.⁹ Zira İslam dünyasının doğusunda yer alan Horasan ve Mâverâünnehir bölgeleri Hazar'ın iddiasının aksini destekleyen pek çok örnek barındırmaktadır.¹⁰ Söz gelimi İbn Cüzey'e yakın bir zamanda yaşamış olan ve arkasında kelam, fıkıh, tasavvuf alanlarında eserler bırakan Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413) bu örneklerden sadece birisidir.¹¹

⁷ Araştırma, 22-23 Mayıs 2021 tarihinde Konya'da gerçekleştirilen *Uluslararası Dini Araştırmalar ve İnsan Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin kitap bölümü şeklinde yayımıdır. Tam künye bilgisi için bk. Fatma Hazar, "İbn Cüzey el-Ğirnâtî'nin Kavânînu'l-fıkhiyye İsimli Eserinde Fikhî Hükümler ile Ahlakî Hükümlerin İççeliği", *Olağandışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik*, ed. Muhiddin Okumuşlar, Osman Zahid Çiççi, Sami Bayrakçı, (Konya: TİMAV Yayınları, 2021), 2/234-246.

⁸ Fatma Hazar, "İbn Cüzey el-Ğirnâtî'nin Kavânînu'l-fıkhiyye İsimli Eserinde Fikhî Hükümler ile Ahlakî Hükümlerin İççeliği", *Olağandışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik*, ed. Muhiddin Okumuşlar vd. (Konya: TİMAV Yayınları, 2021), 2/240-244.

⁹ Hazar, "İbn Cüzey el-Ğirnâtî'nin Kavânînu'l-fıkhiyye İsimli Eserinde Fikhî Hükümler ile Ahlakî Hükümlerin İççeliği", 2/236-237.

¹⁰ Daha fazla örnek için bk. Muhammed Ferruh Oruç, *Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi Ekolleşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 160-178; Muhammed Ferruh Oruç, "Orta Asya İlim Geleneğinde Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf İlişkisi", *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*, ed. Yakup Koçyiğit - Aittmat Kariev (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 645-651.

¹¹ Cürçânî hakkında bilgi için bk. Mahmûd b. Süleymân Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, ed. Saffet Köse vd. (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017), 4/73-101.; Sadreddin Gümüş, "CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/134-136.

et-Teshîl ile irtibatlı olarak İbn Cüzey'in müfessirliğini, aynı eser ekseninde diğer İslami disiplinlerle ilişkisini karşılaştırmalı olarak inceleyen çalışmaların daha fazla öne çıktığı, fıkıhla ilişkili olanların sayıca geride kaldığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle araştırmamız, İbn Cüzey'in özellikle usulcü kimliğine yönelmektedir. Fıkıh usulü alanında telif ettiği müstakil bir eseri bulunduğu için araştırma, onun *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* başlıklı muhtasar metni ile sınırlı olacaktır.

1. İbn Cüzey

Daha çok *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl* isimli tefsiri ile akla gelen Mâlikî âlimin tam ismi, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Yahyâ b. Ebî Bekr Abdirrahmân b. Yûsuf'tur. Künyesi ise Ebü'l-Kâsım şeklinde kaynaklarda yer almaktadır. Arap kabilelerinden Yemen asıllı Kelb kabilesine dayanan soyuna binaen el-Kelbî,¹² İslam coğrafyasının batı kanadındaki merkezlerden Gırnata¹³ şehrinde doğduğu için de el-Gırnâtî¹⁴ nisbelerini almıştır. Üst soylardaki Cüzey isimli dedesine izafetle de İbn Cüzey şeklinde meşhur olmuştur.¹⁵

1.1 Hayatı

9 Rebü'lâhîr 693 (9 Mart 1294) günü Gırnata şehrinde dünyaya gelmiştir. Kökeni, Gırnata'nın fethinden sonra şehrin imarı, yönetimi, halkın eğitimi gibi görevleri yerine getirmeleri amacıyla buraya yerleştirilen Arap ailelerindedir. İbn Cüzey'in ataları şehre hem ilmi hem de idari anlamda çok fazla hizmetlerde bulunmuştur. Büyük dedelerinden Ebû Bekr'e, bugün de meskûn olan, Câin/Jaén şehrinin emiri olarak biat edildiği kaynaklarda geçmektedir.¹⁶

Öğrencisi Lisânüddîn İbn Hatîb (ö. 776/1374), hocasının farklı ilim dallarında

¹² Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr Sem'ânî, *el-Ensâb* (Haydarâbad: Meclisü Dâireti'l-Maârifil-Osmâniyye, 1962), 11/130-132; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî Süyûtî, *Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'l-Ensâb* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 223.

¹³ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 4/195.

¹⁴ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 10/28; Süyûtî, *Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'l-Ensâb*, 186.

¹⁵ Ahmet Özel, "İbn Cüzey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/406.

¹⁶ Ebü'l-Velîd İsmâîl b. Yûsuf b. Muhammed el-Kâim-Biemrillâh b. Ferec en-Nasrî İbnü'l-Ahmer, *Nesîrü'l-cümân fî şî'ri men nazamen ve iyyâhü'z-zamân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 166.

derin bilgi sahibi oluşunun yanında yine onun büyük miktarda kitap toplayarak çok kıymetli bir kütüphane oluşturduğu anekdotunu paylaşmaktadır.¹⁷

8 Cemâziyelevvel 741 (30 Ekim 1340) günü gerçekleşen meşhur Tarîf savaşında¹⁸ henüz genç sayılabacak bir yaşta şehit olarak bu dünyadan ayrılması hakkında kaynakların görüş birliğine vardığı görülmektedir.¹⁹

1.2 İlimi Hayatı

Kaynaklar İbn Cüzey'in çocukluk döneminde aldığı eğitimle tahsil hayatına başladığını nakletmektedir. Gırnata'nın meşhur ailelerinden birinde dünyaya gelen İbn Cüzey'in ailesi, kendisinden önce de devlet adamı, kadı, âlim gibi önemli şahsiyetler yetiştirmesiyle tanınmaktadır.

Takrîbü'l-vüsûl müellifinin, gençlik çağlarında iken Gırnata'da el-Câmi'u'l-

¹⁷ Ebû Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 3/11.

¹⁸ Tarîf savaşı, beşinci Nasrî hanedanı Ebû'l-Haccâc Müeyyed-Billâh Yûsuf (ö. 755/1354) zamanı, 8 Cemâziyelevvel 741/30 Ekim 1340 tarihinde İspanya ve Portekiz orduları ile Endülüslü Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir. Yakınlarındaki nehirden esinlenerek İspanyol tarihinde "Rio Salado savaşı" diye bilinen bu çarpışma sonucunda devrin yetişmiş pek çok âlimi şehit düşmüştür. İbn Cüzey de bunlar arasında yer almıştır. Savaşta İslam askerlerini ateşleyecek konuşmalar yaptığı, kendisinin de ön saflarda cenk ettiği kaynaklara geçmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî İbnü'l-Hatîb, *el-Lemhatü'l-bedriyye fî'd-devleti'n-Nasriyye*, ed. Muhibbuddîn Hatîb (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1347), 96; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevî's-sultâni'l-ekber* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 7/346-347; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî et-Tilimsânî el-Fâsî Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'r-ratib ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 5/14-15; Muhammed Beşîr Hasan Râdî 'Âmirî, *Târîhu beledi'l-Endelüs fî'l-'asri'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014), 223-225.

¹⁹ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta*, 3/10-13; Ebû'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb fî ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezheb*, ed. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr (Kâhire: Dâru't-Türâs, ts.), 2/274-276; İbnü'l-Ahmer, *Nesîrû'l-cümân*, 166; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 5/514-540; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), 9/11; Mehmet Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 235.

A'zam'da²⁰ hatîb olarak görev aldığı ifade edilmektedir.²¹ Ayrıca beldesinde fetva verme yetkisine sahip kişilerden olmasına ilaveten icthad edecek dereceye yaklaştığı ayrıntısına işaret edilmektedir.²²

1.2.1 Hocaları ve Öğrencileri

İlk eğitimine ailesinin yanında başlayan İbn Cüzey'in, döneminde muteber ve meşhur olan pek çok âlimden istifade ettiği bilinmektedir. Bu hocalarını yine öğrencisi İbnü'l-Hatîb saymaktadır ki bunlar arasında şu isimler öne çıkmaktadır: İbn Rüşeyd²³ (ö. 721/1321), İbnü's-Şât²⁴ (ö. 723/1323), Vâdiâşî²⁵ (ö. 749/1348).

İbn Cüzey'in ilminden de yine pek çok ismin istifade ettiği bilgisine ulaşılmaktadır. Öncelikle üç oğlu Abdullah²⁶ (ö. 776/1374 sonrası), Ahmed²⁷ (ö. 785/1383) ve Muhammed²⁸ (ö. 757/1356) kendisinden eğitim alan öğrencilerin başında gelmektedir. Çalışmamıza konu olan fıkıh usulü eserinin yazılmasının nedeni de İbn Cüzey'in oğlu Muhammed'dir.²⁹ İbn Cüzey'den

²⁰ Nasrîler döneminde Gırnata şehrinde inşa edilen, bugün enkazı üzerinde Granada Katedrali bulunan eski caminin adıdır. İspanyollar Endülüs mimarisinden izler taşıyan minaresini yıkmış ve çan kulesi inşa etmişlerdir. 1501 senesinde çıkarılan bir kararla önce kiliseye daha sonra da katedrale dönüştürülmüştür. Bk. Sâlih b. Muhammed Süneydî, "el-Câmî'u'l-a'zam fî Ğirnâta el-İslâmiyye ve mesîruhû ba'de's-sükût: Dirâse târîhiyye eseriyye", *el-Mecelletü'l-Cezâiriyye li'd-dirâsâti'l-insâniyye* 1 (2019), 288-291.

²¹ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta*, 3/11.

²² İbnü'l-Ahmer, *Nesîrü'l-cümân*, 166.

²³ İbn Rüşeyd'in tam adı, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Fihri'dir. Bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta*, 3/102-108.

²⁴ İbnü's-Şât'ın tam adı, Ebu'l-Kâsım Sirâcüddîn Kâsım b. Abdillâh b. Muhammed el-Ensârî'dir. Bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta*, 4/217-219.

²⁵ Vâdiâşî'nin tam adı, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Câbir b. Muhammed b. Kâsım b. Muhammed el-Vâdiâşî el-Kaysî'dir. Bk. İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 2/299-301.

²⁶ İsmi, Ebû Muhammed Abdullah b. Ebi'l-Kâsım Muhammed İbn Cüzey'dir. Bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta*, 3/298-305.

²⁷ İsmi, Ebû Bekr Ahmed b. Ebi'l-Kâsım Muhammed İbn Cüzey el-Ğirnâtî'dir. Bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta*, 1/52-55.

²⁸ İsmi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Muhammed İbn Cüzey'dir. Bk. İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta*, 2/163-171.

²⁹ Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğirnâtî İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, ed. Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 136.

“şeyhimiz” diye söz eden Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb³⁰ (ö. 776/1374) ve Nübâhî³¹ (ö. 792/1390 [?]) de onun kaydı geçen öğrencileri arasında yer almaktadır.³²

1.2.2 Eserleri

İbn Cüzey, kelimeler alanından Arap diline kadar pek çok alanda kıymetli eserler bırakmış bir âlimdir. Ancak bunlar arasında fıkhîta *el-Kavânînu'l-fıkhiyye* ile tefsirde *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl* başlıklarını taşıyan iki kitabı kendisinden sonra da etkili olmaya devam etmiş iki telifidir. İlgili olduğu alanlara göre diğer eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Akâid alanındaki telif eserleri; *en-Nûrû'l-mübîn fî kavâ'idî 'akâ'idî'd-dîn*,³³ *ez-Zarûrî fî 'ilmi'd-dîn*'dir.³⁴

³⁰ İbnü'l-Hatîb'in tam adı, Ebû Abdillâh Zü'l-vizârateyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî'dir. Bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine fî a'yânî'l-mi'etî's-sâmine* (Haydarâbad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1972), 5/213-219.

³¹ Nübâhî'nin tam adı, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen el-Cüzâmî'dir. Bk. Ebü'l-Abbâs Ahmed Bâbâ b. Ahmed b. Hâc Ahmed b. Ömer b. Muhammed Akît es-Sanhâcî el-Mesûfî Tinbüktî, *Neylû'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-Dîbâc* (Trablus: Dâru'l-Kâtib, 2000), 329-330.

³² İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Ğirnâta*, 3/10-13; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/274-276; İbnü'l-Ahmer, *Nesîrü'l-cümân*, 166; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 5/514-540; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 9/11; Özel, “İbn Cüzey”, 19/406-407; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri*, 235.

³³ İbn Cüzey'in akaid ilminin temel konularını ilke düzeyinde ele alarak telif ettiği bu eser, *selef* metoduna göre hazırlanmış bir muhtasardır. Naklî delillerden elde edilen kesin bilgi kaynakları kullanılarak her Müslümanın zorunlu olarak iman etmesi gereken meseleler ele alınmaktadır. Kelamî mezheplerin teşekkülünü tamamladığı ve ihtilafı kelam bahislerinin çoğaldığı dönemlerin tartışmalı konularına yer verilmemektedir. Bk. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğirnâtî İbn Cüzey, *en-Nûrû'l-mübîn fî kavâ'idî 'akâ'idî'd-dîn*, ed. Nizâr Hammâdî (Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 2015), 21-22. Bu muhtasar akaid kitabının Türkçe çevirisi de tamamlanmıştır. Künye bilgisi şu şekildedir: İbn Cüzey, *en-Nûrû'l-mübîn fî kavâ'idî 'akâ'idî'd-dîn*, çev. Soner Duman, (İstanbul: Beka Yayınları, 2023).

³⁴ Temel dini bilgileri ele alan kitap, *Takrîbü'l-vüsûl* ve diğer pek çok eserinde olduğu gibi ihtisar metoduyla yazılmış bir metindir. Telif geleneği içerisinde “ilmihal” kitapları arasına oturan *ez-Zarûrî*, iman hakkında kısa bir giriş ile başladıktan sonra ibadet konularını işlemektedir. Son olarak “hazır ve ibâha” konularının ele alınması ile tamamlanmaktadır. Mâlikî mezhebi mensuplarının fazla olduğu Kuzey Afrika ülkelerinde özellikle Cezayir ve Fas bölgelerinde farklı baskıları yapılmıştır. Örnek olarak bk. İbn Cüzey, *ez-Zarûrî fî 'ilmi'd-dîn*, thk. Hamîd b. Muhammed el-İdrîsî el-Hasenî, (Fas: ed-Dâru'l-Mağribiyye, 2019).

Fıkıh alanındaki telif eserleri; *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*³⁵ ve araştırmamızın üzerine kurulduğu *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*'dür.

Tefsir ve hadis alanlarındaki telif eserleri; *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*,³⁶ *el-Envârü's-seniyye fi'l-kelîmâtî's-sünniyye*,³⁷ *Vesiletü'l-müslim fi tehzîbi Sahîhi Müslim*, *ed-Da'avât ve'l-ekzârü'l-müstahre min sahîhi'l-ahbâr*.

İslami ilimlerin diğer alanlarındaki telif eserleri arasında ise şunlar sayılabilir: *Tasfiyetü'l-kulûb fi'l-vüsûl ilâ hazreti 'Allâmi'l-ğuyûb*, *el-Muhtasarü'l-bârî fi kırâ'ati Nâfi'*,³⁸ *Usûlü'l-kurrâ'i's-sitte ğayra Nâfi'*, *el-Fevâ'idü'l-âmmе fi lahni'l-*

³⁵ Mâlikî mezhebinin görüşü esas alınarak oluşturulan bu muhtasar metin, diğer Sünnî fıkıh mezheplerinin görüşlerine de yer vermektedir. Eser, usûl-i dîn, diğer bir ifade ile kelami konularla başlamaktadır. Daha sonra fiki meseleler iki ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm ibadetler ve buna bağlı olan başlıklara ayrılmaktadır. İkinci bölüm ise muâmelâta dairdir. Bunlar da kendi aralarında aile hukuku, borçlar hukuku, ceza hukuku ve miras hukuku şeklinde sıralanmaktadır. Bk. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Girnâti İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye fi telhîsi mezhebi'l-Mâlikiyye ve't-tenbîh 'alâ mezhebi's-Sâfi'iyye ve'l-Hanefiyye ve'l-Hanbeliyye*, ed. Mâcid Hamevî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013), 20-23. Eserin, Mehmet Taşkın'ın çevirisi ile Türkçeye aktarılmış halinin baskı ve künye bilgisi şu şekildedir: İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*, çev. Mehmet Taşkın (İstanbul: Ravza Yayınları, 2022).

³⁶ *et-Teshîl*, İbn Cüzey'in telif üslubunu yansıtan muhtasar bir tefsir kitabıdır. Sünnî akidenin izlerini taşıyan tefsirde Kur'ân ilimleri ile alakalı konularda öz bilgiler verilmektedir. Müellif tefsirini dört işlevi yerine getirecek yeterlilikte kaleme aldığını belirtmektedir. Bunlar; mufassal tefsir ve Kur'ân ilimleri kitaplarını veciz bir üslupla özetlemek, başka kitaplardan ulaşılamayacak nükteleri sunmak, diğer kitaplarda geçen ve anlaşılmasında zorlanılan yerleri izah etmek, son olarak diğer müfessirlerin görüşlerini tahlil ederek sahih olanı olmayandan ayıklamaktır. Eserin pek çok baskısı yapılmıştır. Örnek olarak bk. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Girnâti İbn Cüzey, *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*, ed. Ali b. Hamad Sâlihî (Mekke: Dâru Taybe el-Hadrâ, 2018), 1/57-59.

³⁷ *el-Envârü's-seniyye*, itikad, amel ve ahlak konularına dair sahih hadislerin derlenmesine yönelik bir çalışmadır. İbn Cüzey, kitabının mukaddimesinde telif nedenini ve yöntemini bizzat açıklamaktadır. Eser, oğlu Ahmed'in Kur'an hıfzını tamamlaması üzerine yine ezberlemesi için uygun gördüğü bazı hadisleri bir araya getirmektedir. Metod olarak Kâdî Kudâî'nin (ö. 454/1062) *Şihâbü'l-ahbâr* adlı eserinde takip ettiği senetlerin düşürülüp sadece metinlerinin nakledilmesi yöntemini esas almaktadır. Ancak sadece sahih hadislerden oluşması, ahlak konularına ilaveten iman ve ahkâm hadislerini de ihtiva etmesi, bir de fıkıh konularına göre tasnif edilmiş olması özellikleri ile Şihâb'ın yönteminden ayrıldığını belirtmektedir. Eserin baskısı yapılmıştır. Bk. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Girnâti İbn Cüzey, *el-Envârü's-seniyye fi'l-kelîmâtî's-sünniyye*, ed. Nizâr Hammâdi (Tunus: Dâru İmâm İbn Arafe, ts.), 15-16.

³⁸ *el-Muhtasarü'l-bari'*, İbn Cüzey'in kıraat alanındaki yetkinliğini ortaya koyan muhtasar bir metindir. Endülüs ve Mağrib bölgesinde takip edilen Medine'nin kıraat imamı Nâfi' b. Abdirrahmân'ın (ö. 169/785) kıraatının Verş (ö. 197/812) ve Kâlûn (ö. 220/835) kanalıyla gelen

'âmme, Fehrese.³⁹

2. Takrîbü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl

İbn Cüzey tarafından kaleme alınan *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, muhtasar bir fıkıh usulü eseridir. Mütakellim metoduna uygun olarak kaleme alınan kitap, dilinin sadeliği ve konuların sistematik bir şekilde sınıflandırılması ile dikkat çekmektedir. Ders kitabı niteliğinde yazılmış, ezberlenmesi düşünülen bir metin olması yanında lafzi ve felsefi tartışma arka planına sahip olmaması diğer ayırt edici özellikleri arasında sayılabilir.

2.1 Eserin Müellife Aidiyeti

Takrîbü'l-vüsûl'ün İbn Cüzey'e aidiyetini gösteren en kuvvetli ve doğrudan kitabın içeriğinden delil, mukaddime kısmında kitabını oğluna ithafen kaleme aldığını dile getiren İbn Cüzey'in kendi ibareleridir.⁴⁰ Dışarıdan delil ise tabakat türü ve bibliyografik kaynaklarda kitabın İbn Cüzey'e ait olarak okuyucuya sunuluyor olmasıdır.⁴¹ Bu nedenle *Takrîbü'l-vüsûl*'ün, müellifi İbn Cüzey'e aidiyeti konusunda herhangi bir şüpheye yer bulunmamaktadır.

meşhur iki rivayetini, kıraatinin esaslarını tanıtmaktadır. Bölgesinde meşhur olan kıraatı seçmiş olması yadsınamaz. Bunun yanında kitabını kıraat ilmine talip olan öğrencilere verdiği bazı tavsiyelere ayırdığı bir hâtıme ile bitirmiş olması ise ilgi çekicidir. Tavsiyeleri arasında şu başlıklar öne çıkmaktadır: Kur'ân tilavetine bolca zaman ayırmak, okumakla yetinmeyip manalarının da peşine düşmek, emirlerini eksiksiz yerine getirmek, yasaklarından iyiden iyiyi sakınmak ve dünyevi herhangi bir maksada bağlanmadan ihlasla çalışmak. Bk. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Girnâti İbn Cüzey, *el-Muhtasarü'l-bâri' fi kırâ'ati Nâfi'*, ed. Muhammed Taberânî (Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2003), 33, 152.

³⁹ İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fi ahbâri Ğirnâta*, 3/10-13; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, 2/274-276; İbnü'l-Ahmer, *Nesîrû'l-cümân*, 166; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 5/514-540; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 9/11; Özel, "İbn Cüzey", 19/406-407; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri*, 235.

⁴⁰ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 136.

⁴¹ İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mîr Selîm el-Bâbânî Bağdatlı, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, ed. Mehmet Şerefettin Yaltkaya - Ahmet Rifat Bilge (İstanbul: MEB Yayınları, 1947), 1/314; Özel, "İbn Cüzey", 19/406-407; Terhîb b. Rebî'ân Dûsirî, *Mu'cemü'l-mü'ellifâti'l-usûliyyeti'l-mâlikiyye el-mebûse fi Keşfi'z-zunûn ve Îzâhi'l-meknûn* (Medine: Medine İslam Üniversitesi Yayınları, 2003), 358.

2.2 Eserin İçeriği ve Konumu

Telif geleneğinde bir eserin kim tarafından ve hangi gerekçeyle yazıldığı gibi önemli bilgiler genellikle “mukaddime” bölümünde geçmektedir.⁴² Bu eğilim dikkate alındığında İbn Cüzey de usûl-i fıkha dair eserini oğlu Ebû Abdillâh Muhammed’in (ö. 757/1356) okuması ve bu ilimden payesini alabilmesi için kaleme aldığını belirtmektedir.⁴³

Kitabını mukaddime ve “beş fen” kısmına ayırdığını ve fen diye isimlendirdiği her bir ana bölümü hangi konulara tahsis ettiğini İbn Cüzey dile getirmektedir.⁴⁴ Buna göre ilk fen, akîl konulara yani mantık ilmine ayrılmıştır. İkinci fende, hakikat-mecaz gibi dilsel konulardan bahsedilmektedir. Üçüncü fen, fıkhanın asıl ilgi alanını oluşturan şer’î hükmün ele alındığı bölümü oluşturmaktadır. Dördüncü fen, şer’î hükmün kaynaklarını, şer’î hükmün delilinden istinbat yöntemlerini barındırmaktadır. İctihad ve ictheadın tâlî konularını inceleyen beşinci fen ile *Takrîb* sona ermektedir. Beş ana bölümden her birisi “bâb” olarak isimlendirilen onar alt başlığa ayrılmıştır. Böylece *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, beş fen ve her bir fende on bâb olmak üzere toplam elli bâbdan oluşmaktadır. Bununla birlikte İbn Cüzey, bazı bâbları fasıl, tenbih gibi gerekli gördüğü daha alt başlıklara ayırmaktadır.

İbn Cüzey mukaddimedeki kaynağına göre bilgiyi kategorize ederken üçlü bir anlatımla kitabına başlamaktadır. Buna göre bilgi ya salt akıl aracılığıyla kavranabilir niteliklidir, ya salt rivayet temelli aktarım yoluyla bilinebilir yahut içeriğine göre bilgi bir taraftan rivayete dayanırken diğer bir taraftan da nazardır.⁴⁵ Bu taksim dikkate alındığında fıkhanın usulü üçüncü sınıfa dahil olmaktadır. Zira mantık ilmine ait akli konularla başlayıp ancak nakille bilinebilen sünnet, icmâ, sahabe kavli gibi konularla devam etmektedir. Mukaddimedeki bu genel bilgiye yer verdikten sonra iki alt başlık daha açmaktadır. İlkinde “usûl-i fıkhanın” ifadesini oluşturan “usûl” ve “fıkhanın” kelimelerini açıkladıktan sonra usûl-i fıkhanın ilmini tanımlamakta, ikinci başlıkta ise kitabını “beş fen” ayırmasının nedenini belirtmektedir. İbn Cüzey’in usul-i fıkhanın ilminin asıl amacının şer’î hükümler üzerine oturduğunu, kitabındaki bunun dışında kalan diğer fenlerin ise asıl amaca ulaşmaya

⁴² Sözlük anlamı “öne geçirmek” olan takdîm mastarından türetilen mukaddime, kitâbet terimi olarak kitaba ve ilgili olduğu konuya, ilme giriş niteliğinde bilgilerin sunulduğu bölümü ifade etmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh fi'l-luga*, ed. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 5/2008; İsmail Durmuş, “Mukaddime”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/115-117.

⁴³ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 136.

⁴⁴ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 137-138.

⁴⁵ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 136.

yardımcı oldukları için kitabında yer bulduklarını dile getirmesi dikkati çekmektedir.⁴⁶

İbn Cüzey, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) başı çektiği mantık bahislerinin usûl ilminin öncül konuları arasında sayma yaklaşımını devam ettirmekte ve kitabının mukaddimeyi izleyen ilk bölümünü mantık ilmine ayırmaktadır.⁴⁷ Burada en dikkat çeken nokta ise İbn Cüzey'in mantık ilminin konularını ele alırken bir mantıki kavrama fıkıh gibi diğer ilimlerde hangi karşılıkların verildiğini belirtmesidir. Örneğin; mantıki kıyası oluşturan iki öncülde yani iki mukaddimedede ortak olarak tekrar eden kavrama mantık ilminde *hadd-i evsat* denilirken fıkıh ilminde buna *illet* adının verildiğinin altı çizilmektedir.⁴⁸ İlk fen, on alt başlığa ayrılmaktadır ki konularına göre şu şekilde gösterilebilir:

Birinci Bâb: Tasavvur ve tasdikten oluşan bilginin aşamaları hakkındaki ayrıntılar verilmiştir. Daha sonra tasdik seviyesine ulaşan bilginin; *ilim, cehl, şek, zan* ve *vehim* düzeylerine ayrılarak birbirinden farklılaştırılmıştır.⁴⁹

İkinci Bâb: Bir kavramın zihindeki tasarımı demek olan tasavvura ulaştırılan araçlar taksim edilerek açıklanmıştır. Buna göre bir mahiyetin tasavvuruna götüren araçlar; *had (tanım), resim (betim)* ve *lafz-ı mürâdif* olmak üzere üç kısımdır.⁵⁰

Üçüncü Bâb: Kavramlar arasında kurulan yargı düzeyindeki bilgi demek olan tasdike ulaştırılan vesileler incelenmiştir. Bu ise ancak ilim ve zan için söz konusu edilmiştir. Zira zannın da altında kalanlara bilgi denilmesi hakikat anlamında değildir. Söz gelimi arkadaşının okulda olup olmadığı hakkında kendisine soru yöneltilen bir kimse şayet bu ihtimallerden herhangi birini tercih edecek bir nedene sahip değilse *şek* durumunda kalmıştır, onun bu hali ise bilgi diye isimlendirilemez.

Akabinde ilim düzeyinde bir tasdike ulaşmayı sağlayan araca *delil*, zanna götürene ise *emâre* denildiği belirtilmiştir. Delil ise kendi içerisinde kaynağına göre dört kısma ayrılmıştır. Bunlar; *nakli, akli, hissi* (duyularla bilinen) ve akıl ile hissin beraberce devrede olduğu *müşterek* delillerdir. Zan seviyesinde bir tasdike götüren emâreler ise *meşhûrât, makbûlât* ve *vehmiyyât* türleridir.⁵¹

⁴⁶ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 139.

⁴⁷ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 141-155.

⁴⁸ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 150.

⁴⁹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 141.

⁵⁰ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 142.

⁵¹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 143-144.

Dördüncü Bâb: Lafız-mana ile lafız-lafız arasındaki ilişkilere göre belirlenen özel isimler üzerinde durulmuştur. Buna göre; tek lafız ile birden fazla mana gösteriliyorsa *müşterek*, tek bir mana için birden çok lafız kullanılıyorsa *müterâdif*, tek bir manayı yine tek bir lafız ifade ediyorsa *mütevâtî'* veya *müşekkek*, farklı manalar için farklı lafızlar kullanılıyorsa da *mütebâyin* denilmektedir. Mananın gerçekleştiği örnekler birbirine denk ise *mütevâtî'*, aralarında küçük farklar bulunuyorsa *müşekkek* diye isimlendirilmektedir.⁵²

Beşinci Bâb: Lafzın, gösterdiği mana ile arasındaki ilişki demek olan *delâlet* konusuna ayrılmıştır. *Mutâbakat*, *tezammün* ve *iltizâm* şeklindeki delalet türleri örneklendirilmiştir. Delâlet; lafız ile karşıladığı mananın tamamı arasında kurulu ise *mutâbakat*, ifade ettiği mananın tamamı değil de bir kısmı için ise *tezammün*, manasının haricinde ama ondan ayrılmayan ilişkili olduğu başka bir mana için ise *iltizâm* adını almaktadır.⁵³

Altıncı Bâb: *Kül-cüz*, *küllî-cüzî* kavramlarının ne olduğu ve aralarındaki farklar işlenmiştir. Bir araya gelmiş bağımsız parçalardan oluşan bütüne kül, onun her bir parçasına ise cüz denilmektedir. Küllî ve cüzî ise akli kavramlardır. Küllî, zihindeki hakikatin onun farklı örneklerde gerçekleşmesine engel olmadığı akli kavramdır. Cüzî ise bu küllî kavramın kendisinde gerçekleştiği bir ya da birkaç fertten oluşan kesimdir.

Burada İbn Cüzey'in nahiv ilminde küllîye nekra, cüzîye marife denildiğini belirtip cüzîleri marifenin kısımları üzerinden açıklaması ise dikkat çekicidir.⁵⁴

Yedinci Bâb: Manalar arası ilişki türleri ve özel isimleri üzerinde durulmuştur. Buna göre iki hakikatin arasında dört tür anlam ilişkisinden söz edilebilir:

(a) "İnsan ve hayvan" anlamları arasında olduğu gibi *her yönden umum-husus ayrımı* söz konusu olabilir. (b) Bazen "güzellik ve insan" hakikatleri arasında olduğu gibi *farklı açılardan umum-husus ayrımı* olabilir. (c) Bazen de "insan ve düşünerek konuşan" gibi *birbirine denk* olabilir. (d) Bazı durumlarda ise "insan ve cansız" kavramları arasında olduğu gibi *tam zıtlık* vardır.⁵⁵

Sekizinci Bâb: Akli çıkarım yoluyla elde edilen ve hasma karşı ileri sürülen *delil türleri* hakkında bilgi verilmiş, bunlar arasındaki farklar ortaya konulmuştur. Bu akıl yürütme şekilleri ise *kıyas*, *istikrâ* ve *temsîl*

⁵² İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 144.

⁵³ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 145.

⁵⁴ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 146.

⁵⁵ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 147.

yöntemleridir.

İki ya da daha fazla önermeden aklen zorunlu bir neticeye ulaştırılan akli çıkarım yöntemine kıyas denilmektedir. Bu mantığı ya da burhani kıyas olarak da isimlendirilmektedir. Fikhi kıyastan ise farklıdır. Tikelden tümele ulaştırılan akli çıkarıma, diğer bir ifade ile tümevarım metoduna istikrâ, birbirinden bağımsız tikelleri sahip oldukları ortak özellikleri ile değerlendirilerek bir yargıya ulaşmaya ise temsil adı verilmektedir.⁵⁶

Dokuzuncu Bâb: Mantıkî kıyasın mahiyeti, türleri ve bunlarla elde edilen bilginin değeri hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

Mantık ilminde kullanılan kıyas türleri ise kuvvetliden zayıfa doğru olacak şekilde *burhân*, *cedel*, *hitâbe*, *şîir* ve *safsata* diye beş kısma ayrılmıştır.⁵⁷

Onuncu Bâb: İlk fennin son alt başlığı mantıkta kullanılan en kuvvetli kıyas türü olan burhâna ayrılmıştır. Burada burhânı oluşturan mukaddime şekilleri ve burhânın türlerinden söz edilmiştir.⁵⁸

Tablo-1: Mantık Konuları Hakkındaki İlk Bölümün Alt Başlıkları

Dil bilgisini ilgilendiren konular kitabın ikinci kısmında ele alınmaktadır. İlk fennin on bölüme ayrıldığı gibi ikinci fen de aynı üslupla on alt başlığa ayrılmaktadır. Bu konuların şu şekilde tabloya aktarılması mümkündür:

Birinci Bâb: Lafız ve onun kendi manası arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Buna göre bir lafızın her söylendiğinde ondan manasının anlaşılacağı şekilde tayinine *vaz'*; bir lafızın, karşılığı kabul edilen mana için ağızdan çıkmasına *isti'mâl*; konuşanın ağzından çıkan bir lafza muhatabın "onun maksadı budur" diye herhangi bir anlam yüklemesine ise *haml* adı verilmiştir.

Daha sonra insanların kullandığı dillerin kim tarafından ortaya çıkarıldığına dair ve bir lafızın tek kullanımda birden fazla manayı ifade edip edemeyeceğine dair ihtilaflara işaret edilmiştir.⁵⁹

İkinci Bâb: *Hakikat* ve *mecaz* konuları ele alınmıştır. İlk olarak bu kavramların tariflerine yer verilmiştir.

Buna göre hakikat, *vaz'* olduğu manada kullanılan lafız iken bir gerekçeye dayanılarak *vaz'* edildiği manadan başka bir manayı gösteren lafız ise

⁵⁶ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 147-148.

⁵⁷ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 148-149.

⁵⁸ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 149-154.

⁵⁹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 155-156.

mecazdır.

Daha sonra mecazın türleri üzerinde durulmuştur. Burada ikili bir taksim yapılmıştır. Birincisi müfredler arasında mecaz, isnadda yapılan mecaz ayırımıdır. İkincisi ise hakikatten mecaza yönelmeye neden olan alanın türüne göre yapılan taksimdir. Bu açıdan mecaz ya teşbih mecazıdır ki *istiare* bu kısma girmektedir ya da benzetmenin bulunmadığı mecazıdır ki bu da *mecaz-ı mürseldir*.⁶⁰

Üçüncü Bâb: *Âm* ve *has* lafzın tarifi ve *âm* lafzı umumluktan çıkarıp tahsise uğratacak diğer bir ifade ile *âm* lafzı *has* hale getirecek nedenleri açıklamıştır.

Öncelikle umumluğun külli bir hükmün altına giren bütün fertleri kapsaması olduğu ve bu özelliği taşıyan lafza da *âm* denildiği ifade edilmiştir. Daha sonra küllî bir manayı gösteren lafzın, kapsamı altındaki fertlerden birine ya da bir kısmına karşı gelecek şekilde kullanıldığında ise bu kelimeye *has* lafız denildiği ifade edilmiştir. Ancak *âm* lafız herhangi bir neden olmaksızın *has* lafza dönüşemez. *Âm* lafzı *has* hale getiren nedene usûl-i fıkah ilminde *muhassis*, *âm* lafzın *has* hale gelmesine ise *tahsis* denildiği belirtilmiştir.

Son olarak *muhassis*, *muttasıl* ve *munfasıl* şeklinde iki kısma ayrılmıştır. *Âm* lafzın *has* hale gelmesini sağlayan neden bizzat ilgili *nassın kendisinden* kaynaklanıyorsa *muttasıl muhassis*, ilgili *nassın dışındaki bir nedenden* kaynaklanıyorsa *munfasıl muhassis adı* verilmiştir.⁶¹

Dördüncü Bâb: *Muttasıl muhassisin* ilki olan *istisnanın* ne olduğu ve türleri hakkında açıklamalar getirilmiştir.

Buna göre *istisna*, لَا ya da bu manaya gelecek bir edatın kullanımıyla bir şeyin önce geçen genel hükmün dışında tutulmasıdır. *İstisnayı* oluşturan temel unsurlar ise *istisna edatı*, *müstesnâ* ve *müstesnâ minhtir*.

İstisnanın türleri, *müstesnâ* ve *müstesnâ minh* arasındaki ilişkiye göre belirlenmiştir. Şayet *müstesnâ*, *müstesnâ minh*in bir parçası ise *muttasıl istisna*, aralarında bu türden bir parça-bütün ilişkisi yoksa *münkati' istisna* adını almıştır.⁶²

Beşinci Bâb: *Mutlak* ve *mukayyed* lafız hakkında izahlara yer verilmiştir. *Mutlak*, "adam" sözüümüz gibi şart ya da sıfat gibi herhangi bir kaydın koşulmadığı küllilere denilir. *Mukayyed* ise sıfat gibi bir kayıtlı kayıtlanmış

⁶⁰ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 156-157.

⁶¹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 158-159.

⁶² İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 160.

külldir. Örneğin “salih adam” dediğimizde mutlak olan “adam” lafzı, “salih olmak” özelliği ile mukayyed hale getirilmiştir.

Mutlak bir lafız farklı bir yerde mukayyed olarak geçtiğinde bağlamlarına göre hareket edilir. Şöyle ki, (a) iki yerde de hüküm ve sebep birliği söz konusu ise mutlak terk edilir ve mukayyed dikkate alınır. (b) Hükümler bir, sebepler farklı veya (c) hükümler farklı, sebepler bir olursa mutlak lafzın dikkate alınıp alınmayacağı tartışmalıdır. (d) Hem hükümler hem de sebepler farklı olursa hiçbir şekilde mutlak mukayyede çevrilmez.⁶³

Altıncı Bâb: *Nas, zâhir, müevvel, mücmel ve mübeyyen* ayrımının lafzın hangi yönü dikkate alınarak yapıldığı üzerinde durulmuştur.

(a) Lafız başka bir manaya delalet ihtimalini barındırmaksızın sadece tek bir manayı gösteriyorsa nas olarak isimlendirilir. Lafzın birden fazla manaya delalet etmesi mümkün ise bu manalara delaletleri arasında inceleme yapılır. (b) Herhangi bir muhtemel mana diğerlerine göre daha tercihli ise lafız bu manaya delaleti bakımından zâhir, (c) daha zayıf ve gizli kalan manaya delaletine göre müevvel diye isimlendirilir. (d) Fakat manalardan herhangi birisi diğerlerinden daha kuvvetli değilse lafız mücmel olarak isimlendirilir. (e) Manalardan birisi şer’î bir delille beyan edilerek diğerlerinden tercihli hale getirilirse buna da mübeyyen denilmektedir.⁶⁴

Yedinci Bâb: *Fehve’l-hitab, lahnü’l-hitab ve delilü’l-hitab*; diğer bir ifade ile delilde mantûk (lafzen geçen) ve meskût (lafzen geçmeyen) manalara göre delilin anlaşılması konusu açıklanmıştır.

Lahnü’l-hitâb, lafızdan düşse bile onsuz anlaşılma imkânı olmayan meskûtun durumu için kullanılır ve sanki lafızdan düşmemiş gibi amel edilir. *Fehve’l-hitâb*, usûl ilmindeki diğer karşılığı ile *mefhûm-i muvâfaka*, delilü’l-hitâb ise *mefhûm-i muhâlefe* demektir. Mefhûm-i muvâfaka, delilin lafız olarak ifade ettiğinin hükmünü aynı ile lafzen ifade edilmeyenlere verilmesidir. Ancak delilde lafzen geçmeyen anlamın evleviyet karinesine uygunluğu aranır. Usûl âlimlerinin çoğu mefhûm-i muvâfakaya göre hareket edilmesini uygun görmüştür. Mefhûm-i muhâlefe ise delilde lafzen geçen hükmünü zıddıyla lafzen geçmeye verilmesidir. Ancak mefhûm-i muhâlefeye göre amel edilmesi usûlcüler arasında tartışmalıdır.⁶⁵

Sekizinci Bâb: Tek bir lafzın delalet ettiği manalar arasında teâruz olması durumlarından bahsedilmiştir. Şayet lafzın gösterdiği manalardan birisi diğerlerinden daha kuvvetli ve tercihli ise lafız bu manasına göre anlaşılır.

⁶³ İbn Cüzey, *Takrîbü’l-vüsûl*, 161-162.

⁶⁴ İbn Cüzey, *Takrîbü’l-vüsûl*, 162-163.

⁶⁵ İbn Cüzey, *Takrîbü’l-vüsûl*, 163-164.

Zayıf ve gizli kalan mana ancak kendisini tercihlile hale getirecek dışarıdan bir delile bağlıdır.⁶⁶

Dokuzuncu Bâb: *Emir* ve *nehiy* konuları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Diğer usûl eserlerinin aksine emir ve nehiy için bir tanım yapılmamıştır. Daha çok emir ve nehiy ifade eden lafızlardan gereken anlamlar üzerinde durulmuştur.

Emir lafzından anlaşılabilir anlamlardan herhangi birisini gerektiren harici bir delil yoksa emredilenin vacipliği ya da mendupluğu gibi anlamlardan hangisinin anlaşılacağı ihtilafıdır. Usûl âlimlerinin çoğunluğuna göre emir, vüçûb ifade etmektedir. Ancak emrin ifade edebileceği manalardan birini gerektiren karine varsa diğer anlamlar ihtimal dışı kalmaktadır. Nehiyde de benzer bir durum söz konusudur. Şayet yasaklanan şeyin haram ya da mekruh olduğunu gösteren bir karine varsa buna göre anlaşılır. Ancak herhangi bir karine bulunmuyorsa yine usûlcülerin çoğunluğuna göre nehiy haramlığı gerektirir.

Emir ve nehiy ile ilgili bir diğer konu ise bunların fevr ve tekrara delaletleridir. Emrin emredilenin derhal yapılmasına veya tehirinin mümkün olmasına delaleti usûl âlimleri arasında tartışmalıdır. Aynı şekilde emredilenin sürekli yapılması ile mi yoksa tek bir sefer yapılması ile mi yerine getirileceği de tartışmalıdır. Ancak nehiy de durum farklıdır. Herhangi bir karine olmasa bile nehiy yasaklanan şeyin sürekli ve derhal terkini gerektirir.⁶⁷

Onuncu Bâb: *Hurûf-i meânî* hakkında bilgiler verilmiştir. Burada, yaygın olarak kullanılan, ortak manaları göz önüne alınarak harflerin harf-i cerler, harf-i atıflar gibi kısımlara ayrılması yoluna gidilmemiş, hangi harfin hangi mana ya da manalar için kullanıldığı şeklinde gruplandırılması tercih edilmiştir.⁶⁸

Tablo-2: Lafız Konuları Hakkındaki İkinci Bölümün Alt Başlıkları

Üçüncü fen, fıkıh ilminin temel konusu olan “şer’î hüküm” ve şer’î hükmün ilişkili olduğu diğer bahisleri ihtiva etmektedir. On bâba ayrılan bölümünün alt başlıkları şu şekilde sıralanabilir:

Birinci Bâb: Şer’î hükmün kısımları ele alınmıştır. Mütakellim usûl anlayışına uygun olarak şer’î hüküm beşe ayrılmıştır:

Buna göre *vâcib*, yapılması kesin olarak istenilen; *mendûb*, yapılması kesinlik barındırmadan istenilen; *haram*, terk edilmesi kesin olarak

⁶⁶ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 165.

⁶⁷ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 165-166.

⁶⁸ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 167-168.

istenilen; *mekruh*, terki zorunlu olmadan istenilen; *mübah* ise yapılması veya terk edilmesi serbest bırakıldır.⁶⁹

İkinci Bâb: Şer'î hükümleri ifade etmek için kullanılan eş anlamlı diğer lafızlar incelenmiştir. İlave olarak şer'î hükümlerin kendi içerisindeki derecelerine değinilmiştir.

Buna göre *farz*, *mevrûz*, *mektûb* ve *mahtûm* lafızları vâcib ile eş anlamlı olarak kullanılır. İbn Cüzey, Hanefilerin terminolojisindeki farz-vâcib ayırımına işaret etmeyi ihmal etmemiştir. Vâcib kendi içerisinde *ale'l-ayn* ve *ale'l-kifâye* kısımlarına ayrılmıştır. Her mükelleften bizzat kendisinin yerine getirmesi isteniyorsa *ale'l-ayn*, şayet tek tek her mükellefin yerine getirmesi istenmiyor, bir grup tarafından yerine getirilmesi yeterli görülüyorsa *ale'l-kifâye* derecesindedir.

Mendûb ile *mütetavvi'* eş anlamlı kullanıma sahiptir. Kendi içerisinde kuvvetliden zayıfa doğru *sünnet*, *müstehab* ve *nâfile* derecelerine ayrılmıştır.

Haram kelimesinin eş anlamlı örnekleri olarak *muharram*, *memnû'*, *mahzur*, *masiyet*, *seyyie*, *zenb* ve *ism* kelimeleri sayılmıştır. Daha sonra haram kendi içerisinde *kebâir* (büyük günahlar) ve *seğâir* (küçük günahlar) şeklinde iki dereceye ayrılmıştır.

Mekrûhun dereceleri ise harama yakınlığı ve uzaklığı açısından değerlendirilmiştir. Bununla birlikte *mekruh* ifadesi bazen haram ile eş anlamlı olarak kullanılır.

Helal, *caiz*, "*lâ cünâh*", "*lâ harec*", "*lâ ism*" ve "*lâ be's*" ifadeleri de mübah ile eş anlamlı kullanıma sahiptir.⁷⁰

Üçüncü Bâb: Vakitli vâcibin kısımları *mudayyak* (dar zamanlı) ve *müvessa'* (geniş zamanlı) ile aralarındaki farklara değinilmiştir.

Şöyle ki *mudayyak* ibadetin edası için belirlenen vakitte ilgili ibadet türünden sadece birinin yapılabilmesi, *müvessa'* ise aynı zaman dilimi içerisinde ilgili ibadet türünden birden fazlasının ödenebilmesidir.

Daha sonra vakitli ibadetlerde vâciplik ile zaman arasındaki ilişki ele alınmıştır. Vâciplik vaktin hangi kısmında söz konusudur sorusuna mezheplerin verdikleri cevaplar sıralanmıştır. Ancak Hanefilerin görüşü tam anlamıyla isabetli olarak verilmemiştir. İbn Cüzey, vücûbun mükellefin edâsının bulunduğu cüzle beraber olduğu, şayet eda vaktin son parçasına

⁶⁹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 169.

⁷⁰ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 170.

kadar geciktirildi ise bundan öteye geçilemeyeceği şeklindeki Hanefîlerin tercihini birbirinden ayırarak vücûbiyet doğrudan vaktin sonuna tealluk eder şeklinde sunmuştur.⁷¹ Oysa Hanefîler namaz örneğinde olduğu gibi edâ için vaktin ilki müvessa' vâcip konumundadır. Böylece vaktin hangi kısmında ifa gerçekleşti ise vâcibin edası bununla tamamlanır. Fakat vaktin son kısmına kadar edâ geciktirildi ise artık vâcip mudayyak halini alır görüşündedir.⁷²

Son olarak *muayyen* ve *muhayyer* şeklindeki ayrıma yer verilmiştir. Şâriin vâcip olarak ödenecek işi seçenek sunmadan tek bir şekilde ifasını istemesine muayyen, vâcibin tek bir şekilde değil de birkaç seçenek arasından mükellefin dilediğini seçme hakkının bulunduğu şekilde sunmasına ise muhayyer denildiği açıklanmıştır.⁷³

Dördüncü Bâb: Şer'î hükümlerle muhatap olmanın, yani *mükellefiyetin şartları* açıklanmıştır. Bu şartlar ise şunlardır: *Akıl, bîluğ, unutmamak, ikrah (zorlama) altında bulunmamak ve Müslüman olmak.*

Kafirlerin şer'î hükümlere karşı sorumluluk durumu da bu başlıkta incelenmiştir. Kafirlerin imanla mükellef olmalarında farklı düşünen usûl âlimi bulunmamaktadır. Ancak inanç konuları dışında kalan ameli hükümlerle muhatap olup olmamaları tartışmalıdır.⁷⁴

Beşinci Bâb: İbadetlerin bazı özelliklerine göre aldıkları sıfatlar ele alınmıştır.

Vakitli ibadetler ifa zamanına göre *edâ* ve *kazâ* isimlerini alır. Şayet ibadet şer'an istenen zamanında yerine getirilirse edâ, bu vaktin dışında yerine getirilirse kazâ diye isimlendirilir.

Yapılan ibadetin dinen geçerli olup olmaması bakımından da *sıhhat* ve *fesad* ile vasıflanır. İbadet, dinin ön gördüğü şartları taşıdığı takdirde kazâ sorumluluğunu düşürür ve sahih olarak vasıflanır. Ancak ibadet dinin belirlediği şartlara uygun olacak şekilde yerine getirilmezse mükellef sorumluluktan kurtulamaz ve yeniden ifası istenir. İşte dinen hükümsüz ve karşılıksız kalma anlamındaki bu hüküm fesattır. İbn Cüzey, Hanefîler ile diğer usûlcüler arasındaki *fesad-butlân* farkına işaret etmekle yetinmiştir.⁷⁵ Zira Hanefîlere göre butlân ve fesad, ibadet konularında eş anlamlı iken

⁷¹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 170-171.

⁷² Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vüzâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 2/123-131.

⁷³ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 170-171.

⁷⁴ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 171.

⁷⁵ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 172.

fikhın diğer konularında birbirinden farklıdır.⁷⁶

Son olarak *azîmet* ve *ruhsat* ayrımı açıklanmıştır. Azîmet, her mükellefin yerine getirmek zorunda olduğu olağan durumların sıfatıdır. Ruhsat ise bir sebebe binaen olağan durum hükmünün terk edilmesi, bir başka deyişle haramın işlenmesinin ve vacibin terk edilmesinin geçici süre serbest hale gelmesidir.⁷⁷

Altıncı Bâb: Usûl-i dîn yani kelâm ilminde önemli bir konuma sahip olan *hüsün-kubuh* konusuna yer verilmiş ve kavramların üç şekilde anlaşılabilceğine işaret edilmiştir.

Bunlardan ilkinde hüsün, insan tabiatına uygunluk, kubuh ise tam ziddi olarak insan tabiatına aykırılık anlamına gelmektedir. İkinci açıklamaya göre ise hüsün, sahibine üstünlük ve yetkinlik sıfatı kazandıran hali ifade ederken kubuh ise tam aksine insana eksiklik vasfını veren durumu göstermektedir. Bu iki anlamına göre hüsün ve kubuh şer'î değil aklidir, bu noktada usûl âlimleri arasında da herhangi görüş ayrılığı yoktur. Üçüncü ve son açıklamaya göre hüsün, Allah'ın bir şeyin güzel olduğunu beyan etmesi, buna uygun davrananlara karşılığında sevap öngörmesidir. Kubuh ise Allah'ın bir şeyin çirkin olduğunu açıklaması ve uygun davranmayanlara ceza öngörmesidir. Usûl âlimleri arasında görüş ayrılığı meydana gelen de hüsün ve kubuhun bu son anlamıdır.

İbn Cüzey, söz konusu ihtilafın merkezindeki iki görüşü şöyle açıklamıştır: Eş'arî usûlcülere göre üçüncü anlamına yani herhangi bir fiilin güzel ya da çirkin oluşunu açıklama bakımından hüsün ve kubuh şer'îdir, Şâriin beyanı gelmeden önce herhangi dini bir ödevden söz edilemez. Mu'tezilî usûlcülere göre ise son anlamına göre de hüsün ve kubuh aklidir. Dolayısıyla Şâriin beyanı olmasa bile mükellef olan insan, aklını kullanarak hüsnüne hükmettiği şeyleri yapmak, kubhuna hükmettiklerini de terk etmek zorundadır. Yani şâriin beyanı Eş'arî usulcülere göre hükmü tespit edici iken Mu'tezilî usûlcülere göre ise aklın ulaştığı sonucu teyit edici niteliktedir.

Son olarak şer'î hüküm gelmeden önce fiillerin hakkında serbestliğin mi yoksa yasaklığın mı dikkate alınacağına dair usûl âlimlerinin ihtilafı dile getirilmiştir.⁷⁸

Yedinci Bâb: Şer'î hükmün kendisine bağlandığı şeyler incelenmiştir. Bu

⁷⁶ Bk. Ebü'l-Hasen es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî Cürçânî, *et-Ta'rifât*, ed. Muhammed Abdurrahmân Maraşlı (Beyrut: Dâr'u'n-Nefâis, 2018), 207.

⁷⁷ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 172.

⁷⁸ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 172-173.

bakımdan *sebeb*, *şart* ve *mâni'* olmak üzere üç durum söz konusudur. Sebep, varlığı hükmün varlığını yokluğu da hükmün yokluğunu gerektiren durumdur. Ramazan ayı ile farz olan oruç arasındaki ilişki gibi. Şart, yokluğu hükmün yokluğunu gerektirse de varlığı hükmün varlığını zorunlu olarak gerektirmeyen durumdur. Abdest ve namaz arasındaki ilişki şarta örnektir. Mâni' ise varlığı hükmün yokluğunu gerektirirken yokluğu ile hükmün varlığı arasında doğrusal bir ilişki kurulamayan durumdur. Kadınların muayyen günleri ile oruç arasındaki ilişki gibi.⁷⁹

Sekizinci Bâb: İslam şeriatına göre hakların türleri ele alınmış ve kısımları kısaca açıklanmıştır. Buna göre haklar üç gruba ayrılmıştır. İlk kısım yalnızca Allah hakkı olanlar, ikincisi sadece kulları ilgilendiren haklar ve sonuncusu da her iki hakkın özelliklerini barındıran karma nitelikli haklardan oluşmuştur.⁸⁰ Burada İbn Cüzey, memzûc olan hakları ikiye ayıran yaklaşımı benimsememiştir. Hem Allah hakkının hem de kul hakkının beraberce bulunmasına işaretleye yetinmiştir. Oysa her iki hakka da örnek olabilenler için hangi tür hakkın baskın olduğu dikkate alınarak ikinci bir taksim yaygın olarak kabul edilmektedir. Böylece şer'î hüküm teallük ettiği hüküm dört sınıfa ayrılmaktadır. Birisi sadece Allah hakkını ilgilendirenler, ikincisi sırf kulun hakkını ilgilendirenlerdir. Üçüncüsü ise hem Allah hakkı hem de kul hakkına bakan tarafı olmakta birlikte Allah hakkı daha baskın olanlardır. Sonuncusu ise her iki tür hakkın özellikleri bulunsada kulu ilgilendiren yönünün daha ön planda olanlardır.⁸¹

Dokuzuncu Bâb: *Şer'î hükümlerin kaynakları* iki kısma ayrılarak açıklanmıştır. Buna göre *makâsîd* ve *vesâil* şeklinde iki kısımdan bahsedilmiştir.

Makâsîd, şer'î hükmün kaynağının bizzat hükme konu olan işin kendisi olmasını karşılamaktadır. Vesâil türü ise hükme konu olan işin bizzat kendisinin gaye olmamasını, bir başka işe bağlanmasını ifade etmektedir.

Dolayısıyla vesâil türü aslî bir dini hükme sahip değildir, bağlı olduğu makâsîd hangi hükme sahipse vesâil türü de o hükmü kazanmaktadır. Makâsîd vacipse vesâili de vaciptir, haramsa haramdır, mekruhsa mekruhtur. Örneğin Cuma namazının vücûbunun istinbât edildiği âyette geçen "فاسعوا" ifadesi⁸² zorunluluk gerektiren emir kalıbındadır. Ancak

⁷⁹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 173-174.

⁸⁰ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 174.

⁸¹ Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî Habbâzî, *el-Muğnî fî usûli'l-fıkha*, ed. Muhammed Mazhar Bekâ (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1403), 335-336.

⁸² Bk. Cuma, 62/9.

vâciplik âyette geçen “فاسعوا” filinin yani koşmanın özünden değil ilgili vaktin ibadeti olan Cuma namazına kavuşma maksadına hizmet ettiği için vücutbiyet kazanmıştır.⁸³

Onuncu Bâb: Şer'î hükmün muhatabı olan insanın *ayn*⁸⁴ üzerindeki tasarruf biçimleri açıklanmıştır. Fıkıh kitaplarında geçen örneklerin incelenmesi sonucu oluşan *ayn* üzerindeki on bir tasarruf sayılmıştır. Kabaca şunlardan ibarettir: Mülkiyetin ilk inşası, mülkiyetin nakli, hakkın iskâtı, kabz, başkasına kabz imkânı sunma, kişinin kendisini sorumlu hale getirmesi, mülkiyetleri karıştırma, menfaatin tahsisi, izin, itlâf, ceza.⁸⁵ İbn Cüzey tarafından yapılan bu taksim, eserinin ayrıt edici özelliklerinden bir diğeridir.

Tablo-3: Şer'î Hüküm Hakkındaki Üçüncü Bölümün Alt Başlıkları

Dördüncü fen, şer'î hükmün kaynakları anlamında kullanılan şer'î deliller hakkındadır. Konu kendi içerisinde ise şu on alt başlık halinde ele alınmaktadır:

Birinci Bâb: Şer'î delilin ne olduğu genel hatları ile kaç gruba ayrılacağı işlenmiştir. Buna göre ortak özellikleri dikkate alındığında dini hükmün kaynakları üç kısımdır. Bunlar; *nas*, *nakil* ve *istinbât*tir. İbn Cüzey, Kur'ân ve Sünnet delillerini ifade için *nassı* kullanmaktadır. Nakil ise *icmâ* ve sahabe kavlidir. İstinbât, ilk iki kaynaktan yer almayan konuların hükmünü kıyas ve benzeri yöntemlerle çözümlenmektedir.

Fakat genel hatları ile üç gruba indirgenen edille-i şer'iyeye ayrıldıkları noktalar dikkate alınırca yaklaşık olarak 20 delilden söz edilmektedir. Bunlar arasında Mâlikî mezhebi denildiğinde ilk akla gelen *amel-i ehl-i Medîne* delilinin yanında İbn Cüzey'in *icmâ-i ehl-i Kûfe* deliline yer vermesi dikkat çekicidir. Burada İbn Cüzey'in terimi, ehl-i re'y diye isimlendirilen selefın ortak kanaatlerine delil değeri yükleyerek kullanması göze çarpmaktadır.⁸⁶

İkinci Bâb: Bütün dini bilgilerin ve hükümlerin asıl kaynağı olan Kitâb

⁸³ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 174-175.

⁸⁴ *Ayn*, İslam hukuk terimi olarak birkaç manada kullanılmaktadır. Bunlar arasında deyn mukabili, yani hazır olarak elde bulunan eşya anlamı, basılı para anlamı, değerli eşya anlamı yer almaktadır. Bk. Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdiseyyid b. Alî el-Hârizmî Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, ed. Mahmûd Fâhûrî - Abdülhamîd Muhtâr (Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1979), 2/93-95; Hayreddin Karaman, “Ayn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/257-258.

⁸⁵ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 175.

⁸⁶ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 176.

deliline ayrılmıştır. Her ne kadar sözü edilen delil için İslam âlimlerinin üzerinde görüş birliğine vardığı bir tanım bulunmasa da İbn Cüzey, şer'î hükümlerin ilk kaynağını betimleme yolunu tercih etmiştir. Buna göre Kitâb, mushaflarda yazılı, sahih veya en azında şöhet derecesine ulaşan kiraati tevâtürle nesiller arasında aktarılan ilahi kelimadır.

Daha sonra kiraatin sahih olabilmesi için aranan şartlar sayılmış ve son olarak açıklamada yer verilmeyen Kitâb'ın dilinin Arapça olması özelliğinden kaynaklanan iki tartışma konusu özet olarak sunulmuştur. Bunlar, "Kur'ân Arapça ise muhtevasında diğer dillerden kelimeler var mıdır?" ve "Kur'ân'da geçen kelimeler sadece gerçek anlamlarında mı yoksa bazen mecaz anlamlarında da kullanılır mı?" sorularıdır.⁸⁷

Üçüncü Bâb: Kaynak olma kuvvetini Kur'ân delilinden kazanan, İslam dininin ikinci derecedeki mesnedi Sünnet incelenmiştir. Usûl ilminde meşhur olduğu üzere Sünnet vürûd şekline göre *kavlî*, *fiilî* ve *takrîrî* olarak sınıflandırılmıştır.

Daha sonra ise İbn Cüzey farklı bir tercihte bulunarak *şer'u men kablenâ* (diğer şeriatları) delilini açıklamıştır. Eski şeriatların hukuki değerleri hakkında usûl âlimlerinin getirdikleri açıklamalar sunulmuştur.⁸⁸

Dördüncü Bâb: İslam ilimlerinde karşılaşılan *haber teorisi* okuyucuya sunulmuştur. Pek çok açıdan anlamlı olan bu anlayışa göre haber, tasdik ve tekzip ihtimalleri barındıran her tür nakli ifade etmektedir. Dolayısıyla Sünnet delilinin muhtevasına girenler, haberin taşıyıcılarındaki çokluğa göre iki kısma ayrılmaktadır. İlki *mütevâtir*, diğeri ise *âhâd* haberdir.

Mütevâtir, yalan üzere görüş birliğine varmalarını aklın mümkün görmediği büyük kalabalıkların yine kendileri gibi kalabalıklardan yaptıkları aktarımlardır. İbn Cüzey, tevâtür için bazı sayısal çokluklar anılmış olsa da doğrusunun kalabalığı tevâtüre ulaştırın kesin bir rakamın bulunmamasını tercih etmiştir. Daha sonra tevâtür şeklinde gelen bir haberin dini anlamda *kesin bilgi* ifade etmesinin şartları saymıştır.

Âhâd ise kişilerin ya da tevâtür derecesine ulaşamayan kalabalıkların verdiği haberlerdir. Bilgi değeri açısından haber-i vâhid yakîn derecesine ulaşamaz, ancak zan ifade eder, şüphe barındırır. Akabinde Mâlikî usulünde haber-i vâhidin şer'î hükme ulaşmakta kaynak olarak değerlendirilebilmesi için aranan şartlar incelenmiştir.

Başlığın sonunda ise daha çok usûl-i hadis alanında incelenen haberler nakledilirken hangi metotların kullanıldığı ve bunları tanıtan özel kalıp

⁸⁷ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 176-177.

⁸⁸ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 177-178.

ifadelerin neler olduğu üzerinde durulmuştur.⁸⁹

Beşinci Bâb: *Nesih* ve ilişkili olduğu diğer konular hakkındaki bilgiler açıklanmıştır. Öncelikle neshin “izale etmek ve nakletmek” şeklindeki sözlük anlamları verilmiş peşinde ise “eski tarihli nasla belirlenen şer’î bir hükmün zaman olarak kendisinden daha ileri tarihli başka bir nasla yürürlükten kaldırılması” şeklindeki terim anlamı verilmiştir.

Tahsîs ve nesih kavramlarının birbirlerinden ayrıldıkları noktalar sıralandıktan sonra başlığın bir diğer konusuna geçilmiştir. Burada neshin imkânı üzerinde durulmuş ve neshin mümkün olmadığını savunanlara cevap verilmiştir. Neshin aklen mümkün olduğu kabul edildikten sonra dinen gerçekleşebilmesi için gerekli şartlar sıralanmıştır.

Son olarak ise neshi kabul eden delillerin Kur’ân ve Sünnet olduğu vurgulanmıştır. Nesih edilen Kur’ân âyetlerinin nihai durumu açıklandıktan sonra başlık tamamlanmıştır. İbn Cüzey’in Kur’ân ve Sünnet delillerinin hemen sonrasında nesih konusuna yer vermiş olması onun kitabında ele aldığı konular arası iç tutarlılığı yakalama gayesine matuf olmalıdır.⁹⁰

Altıncı Bâb: *İcmâ* delili üzerinde durulmuştur. Öncelikle icmâ için genel bir tanım yoluna gidilmiştir. Bu tanıma göre icmâ, Müslüman âlimlerin şer’î bir hüküm üzerinde meydana gelen görüş birlikleridir. Hâricilerin dışında kalan cumhura göre icmâ şer’î bir delildir. Yazar, sahabe neslinden sonraki herhangi dönemde de icmânın gerçekleşebileceğini belirttikten sonra Dâvûd b. Alî ez-Zâhirî’nin (ö. 270/884) sahabe döneminden sonra oluşan icmâların delil niteliği taşımadığı şeklindeki ihtilafını nakletmiştir.

Sayılanların dışında kalan icmâ türlerini icmâ-i ehl-i Medîne ve icmâ-i ehl-i Kûfe şeklinde sıralamıştır. Sahabe icmânının öneminin vurgulandığı bu bölüm içerisine sahabe kavlini yerleştirmesi de İbn Cüzey’i diğer usûlcülerden ayıştırmıştır.⁹¹

Yedinci Bâb: *Kıyas* deliline uzunca yer verilmiştir. Zira kıyas, hükümlerin açıklanması için ictihad etmek anlamında kullanılan bir terimdir. Hakkında nas bulunmayan konuların şer’î hükmünü açıklama çabasının adıdır. Dolayısıyla usûl ilminin konuları arasında önemli bir yere sahiptir. Zâhirî usûlcülerin dışında kalan çoğunluğa göre kıyas delil niteliğine sahiptir.

İlk olarak kıyasın tanımı yapılmış sonra kıyasın mümkün olup olmadığı hakkındaki tartışmalara yer verilmiştir. Kıyas, ortak bir illete dayanarak,

⁸⁹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 179-181.

⁹⁰ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 181-183.

⁹¹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 183-184.

nassın hakkında açıklamalara yer verdiği konuların hükmünün nassın yer vermediği konular için de işletilmesidir.

İkinci olarak kıyasla ulaşılan ictihadın geçerli olabilmesi için aranan şartlar sıralanmıştır.

Üçüncü olarak ise kıyas türlerine yer verilmiştir. Bunlar arasında illet üzerinden yapılan kıyas ve benzetme kıyası, celf ve hafî kıyas ayrımlarının üzerinde durulmuştur.

Son olarak ise yapılan kıyas ile ulaşılan neticenin yerinde olmadığı veya hatalı olduğunu gösteren durumlar üzerinde durularak başlık tamamlanmıştır. İbn Cüzey kullanılan kıyasın hatalı olduğunu ortaya koymak için hasımlar tarafından ileri sürülen on nedenden söz etmiştir.⁹²

Sekizinci Bâb: *İstidlâl* konusuna ayrılmıştır. İstidlâl ile neyi kastettiğini İbn Cüzey kendisi dile getirmiştir. Şer'î olsun ya da olmasın bir hükme ulaşmak için delil kullanılması anlamına da gelmekle birlikte bu başlıkta üzerinde durulan konu herhangi bir akli sonuca ulaştıran ilke düzeyindeki öncüllerdir. Müellif bu bağlamda iki akli metodu kısaca tanıtmaktadır. Bunlardan birincisi *telâzüm ilkesi*, diğeri ise *sebr ve taksîm yöntemidir*.⁹³

Dokuzuncu Bâb: *İstishâb, berâet-i asliyye, istikrâ, istihsan* metotları ele alınmıştır.

Hanefî usûl âlimlerinin istishâbın ve bir alt türü aslî berâetin hükme dayanak oluşunu kabul etmediklerini ifadesi vakia ile örtüşmemektedir. Zira belirli şartlar çerçevesinde gerek istishâb gerek aslî berâet delil olarak kullanılmıştır.

İbn Cüzey'in istihsanın tanımı oturup kavramın yerleştiği bir dönemde bulunmasına karşın istihsan tabirinin yeni dillendirildiği zamanlardaki görüşleri ve eleştirileri aktarması ve istihsanı "müctehidin aklen güzel kabul etmesidir" şeklinde açıklaması son derece ilginçtir.⁹⁴

Onuncu Bâb: *Âdet, maslahat-ı mürsele, sedd-i zer'â ve ismet* yöntemleri hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

Bölümün sonunda İbn Cüzey'in maslahat, sedd-i zer'â delillerini kullanan tek müctehid olarak İmam Mâlik'in (ö. 179/795) ileri sürülmesine itiraz etmiş ve diğer müctehidler arasında da aynı yöntemleri farklı oranlarda kullananlar bulunduğuna işaret etmiştir.⁹⁵

⁹² İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 185-190.

⁹³ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 190.

⁹⁴ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 191.

⁹⁵ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 192-193.

Tablo-4: Şer'î Hükme Ulaştıran Deliller Hakkındaki Dördüncü Bölümün Alt Başlıkları

İctihad nedir, müctehid kime denir gibi sorulara cevapların verildiği beşinci ve son fen ile *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* kitabı sona ermektedir. İctihad temalı bu fen de kendinden öncekiler gibi on konuya bölünmüştür ki şu şekilde sunulması mümkündür:

Birinci Bâb: İctihadın mahiyeti ve tanımı kısaca yapıldıktan sonra usul kitaplarında tartışılan icthadla ilgili dört konu ele alınmaktadır. Bunlar; Hazreti Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) icthadının imkânı, yine O'nun zamanında başkasının icthadın karşılığı, bir müctehidin aynı meselede iki farklı icthad etmesi konularıdır.⁹⁶

İkinci Bâb: İctihad edecek âlimde aranan şartları, yani icthad ehliyeti için aranan dört şartı saymaktadır. Bunlar; mükellef olmak, adalet, ezber kuvveti ve şer'î hükümler hakkında icthad edebilmek için gerekli olan ilimlerden haberdar olmaktır.

Fıkıhın konusu düşünülduğünde bilinmesi gereken dini ilimleri ise Kur'ân ilimleri, hadis ilimleri, fıkıh, usûl-i fıkıh ve Arap dili olmak üzere beşe ayırmaktadır. Ancak Kur'ân ve hadis hakkındaki bilginin icmâlen zihinde bulunmasını yeterli görmemektedir. Bunların tam olarak ezberde hazır bulunmasını şart koşmaktadır. Saydıkları dışında kalan ilimlerin ise zorunlu olmasa bile yetkinlik açısından müctehide yakışacağını dile getirmektedir.⁹⁷

Üçüncü Bâb: Dini hükümlerin neler olduğu ve bunlarla hangi dini ilimlerin ilgilendiğini belirtmektedir. Genel hattıyla dini hüküm, akli ve nakli olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Allah'ın varlığı ve birliği gibi akli olan konulara usûl-i din denildiğini ifade etmektedir. Bu konularda tek bir görüş vardır, aksinin dinde karşılığı yoktur.

Nakli olanların ise icthadla ilişkisi üzerinden üç kısma ayrıldığını söylemektedir. Birincisi namazın farz oluşu ve içkinin haramlığı gibi icthada kapalı olan kat'î nasla belirlenen konulardır. İkincisi ise dinin çerçevesini çizmediği fakat Müslümanların asırlardır uygulamalarında yer etmiş olan birinci kısım ile aynı kesinliğe sahip olan konulardır. Dolayısıyla bu konuda farklı icthad etmek kişiyi icmayı çığnemek ve fasık olmakla karşı karşıya bırakmaktadır. Son kısım ise icthad yetkisine sahip olan âlimlerin ortak kanaate varamadıkları ve her birisinin kendi tercihini ortaya koydukları icthadın serbest olduğu alandır. Sonuç olarak bu konularda ihtilafa düşmüş

⁹⁶ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 194-195.

⁹⁷ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 195-196.

olmak günah ya da kınanma sebebi teşkil etmemektedir.⁹⁸

Dördüncü Bâb: Taklidin ne olduğu, dinen geçerli olup olmadığı gibi konular işlenmektedir. Başlığın sonunda bir mezhebe göre amel eden kişinin diğer mezhebin görüşünden istifade edebilmesi için gerekli şartlar sayılmaktadır. Bu şartlar da şu üç şeyden oluşmaktadır: Taklid ettiği kişinin ilim ve faziletini kabul ediyor olmak, diğer mezheplerin ruhsatlarının peşine düşmemek ve tek bir meselede farklı mezheplerin farklı farklı yönlerine tutunarak eklektik bir yapı inşa girişiminde bulunmamaktır.⁹⁹

Beşinci Bâb: *Fetva* ve ilişkili diğer konular kaleme alınmıştır. Bu nedenle müftüde aranan şartların neler olduğu, müftü kendisine getirilen konuyu kendi ihtihadiyle mi yoksa geçmiş ihtihadları nakille mi çözeceği işlenmektedir.

Buna göre şayet hakkında ihtihad edilmemiş bir konu ile karşılaştı ise ihtihad şartlarının aranacağı, daha önce ihtihad edilmiş bir konu ise mevcut ihtihadları nakletmenin yeterli olacağı ayrıca ihtihad şartının aranmayacağı belirtilmektedir.

Mezheplerin sistemli ve düzenli yapılara kavuşmasından sonra durumun tam olarak bunu gerektirdiği dile getirilmektedir.

Müsteftînin ise şer'î hükmün nasıl elde edileceğini bilemeyen avamdan Müslümanlar olduğunu vurgulanmaktadır.¹⁰⁰

Altıncı Bâb: *Teâruz-i edille* konusu ile böyle bir durumda usulcünün ne yapacağı anlatılmaktadır.

Bir konu hakkındaki iki veya daha fazla delilden her birinin diğerinin gereğinin hilafını ortaya koyacak bir halde olmasına teâruz-i edille denilmektedir. Şayet böyle bir durum meydana gelirse her delilin mucibine göre beraberce amel edilmesi (cem') yoluna gidilir. Şayet bu söz konusu olmuyorsa bir gerekçeye dayanarak teâruz eden delillerden birisi diğerlerine tercih edilir ve ona göre amel edilir. Böyle harici bir gerekçe bulunmuyorsa nesih ihtimali değerlendirilir. Ancak bunun için delillerin zamansal olarak öncelik sonralık durumlarının biliniyor olması şarttır. Hiçbir ihtimal bulunamıyor ise deliller birlikte amelden düşürülür (tevakkufl).¹⁰¹

Yedinci Bâb: Teâruz eden delillerin hangi şekillerde birbirine tercih edileceği konusu ele alınmaktadır. Bu başlık altında naslar arasındaki

⁹⁸ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 196-197.

⁹⁹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 197.

¹⁰⁰ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 198.

¹⁰¹ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-Vüsûl*, 199.

teâruz şekilleri ve hangi yollarla delillerden birisinin diğerine tercih edileceği işlenmektedir.

Bu bâbda teâruz eden deliller önce ifade ettikleri bilginin kuvvetine göre daha sonra delilin yapısal özelliğine göre incelenmektedir. Şöyle ki gereği olan bilginin kuvvetine göre bu delillerden ya her birisi kat'îdir ya her birisi zannîdir ya da birisi kat'î iken diğeri zannîdir. Yapısına göre ise teâruz eden deliller ya Kur'ân'dan ya Sünnetten gelmektedir ya da beraberinde onları destekleyen kıyas gibi tâlî deliller bulunmaktadır. İbn Cüzey de eserinde bu ihtimallerden her birini ayrı ayrı ele almakta ve tercih nedenlerini sıralamaktadır.¹⁰²

Sekizinci Bâb: Rivayetler ve haberlerde teâruz olması ve deliller arasında hangi özelliklerine göre tercih yapılacağı konusu irdelenmektedir.

İbn Cüzey haberler arasında tercih nedeni olacak özellikleri haberin yapısal parçalarına göre ele almaktadır. Şöyle ki bazı tercih nedeni haberin senedinde saklı olan özelliklere dayanmaktadır. Müellif bu noktada aralarında iki haberden birinin ravisinin daha fakih olması gibi toplam 20 neden saymaktadır. Teâruz eden haberlerden birinin diğerine tercih edilmesinin nedeni bazen haberin metni ile ilişkilidir. İbn Cüzey bunları 15 özellik şeklinde saymaktadır.¹⁰³

Dokuzuncu Bâb: Kıyaslar arasında teâruz olması ve hangi özellikleri ile kıyasların birbirine tercih edileceği konusuna tahsis edilmiştir. Zira kıyaslar farklı derece ve kısımlara ayrılmaktadır. Söz gelimi aynı konu hakkında biri illeti nassla, diğeri illeti ictihadla tespit edilen iki kıyas olsun. Bu takdirde illeti nassla belirlenen kıyas illeti ictihad ile belirlenen kıyasa tercih edilecektir. İbn Cüzey, illete göre yapılan kıyaslar arasında tercih nedeni olarak toplam 15 özellik saymaktadır.¹⁰⁴

Onuncu Bâb: Müctehidlerin fikhî konularda farklı görüşler ortaya koymalarının arkasında yatan olası nedenler sayılmaktadır. İbn Cüzey, kendisinden önceki usul kitaplarında böyle bir başlık bulunmadığını, kendisinin tikel örnekleri tek tek inceleyerek on altı sebebe ulaştığını dile getirmektedir.¹⁰⁵ Bunların kimisi nassda geçen bir kelimenin farklı mana ile okunması gibi dilsel iken kimisi hasmın delilinden haberdar olmamak gibi bizzat müctehidin şahsından kaynaklıdır.

İbn Cüzey bu başlıkta Hanefîlerin "rivayet" bilgisinin az olmasına bağlı

¹⁰² İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 199-200.

¹⁰³ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 200-201.

¹⁰⁴ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 201.

¹⁰⁵ İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 201-203.

olarak bazı fiki konularda kıyasa müracaat etmek zorunda kaldıkları şeklindeki yaygın kanaati ortaya koymaktadır. Kaldı ki sahabeden birçoklarının geldiği Kûfe şehrinde gerçekleşen ortak kanaati icmâ seviyesinde bir delil olarak kabul ettikten sonra Kûfe ilim meclisindeki birikimle yetişen İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) hakkındaki bu iddiayı dile getirmesi kendisine yönelecek tenkitlere zemin oluşturmaktadır.¹⁰⁶

Tablo-5: İctihad, Taklid, Fetva, Teâruz-i Edille ve Tercih Konuları Hakkındaki Son Bölümün Alt Başlıkları

Sonuç ve Değerlendirme

İbn Cüzey'in *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* başlıklı fıkıh usulü eseri mütekellim metoduna göre hazırlanmış ders kitabı hüviyetinde muhtasar bir metindir. Kendi döneminden önce yazılan aynı metodun klasikleri olarak akla gelen kitapların bir nevi hülasasıdır. Bu nedenle İbn Cüzey de Bâkîllânî (ö. 403/1012), Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî, Râzî (ö. 606/1210) ve Karâfî (ö. 684/1285) gibi bu klasiklerin müelliflerine yer yer atıflar yapmaktadır.

Kelâmî usûl geleneği görüşlerinin takip edildiği eserde fukahâ usûl yaklaşımını temsil eden Hanefîlerin tercihleri birkaç konuda tutarlı bir şekilde aktarılmamıştır. Mukayyed vâcibin vakit ile ilişkisi bunlara örnek olarak gösterilebilir. İbn Cüzey'in ifadesi sanki Hanefîlerin tercihine göre vaktin henüz ilk dilimlerinde yapılan ifanın farzı karşılamayacağını düşündürmektedir. Ancak doğrusu bu şekilde değildir. Hanefîlere göre vaktin başında müvessa' olarak vâcib iken ifanın gerçekleştiği vakitle birlikte vâcib eda edilmiş olur. Buna rağmen vaktin son kısmına kadar ifa geciktirilirse vâcib mudayyaka dönüşür.

Usûl eserlerinin genelinde göze çarpan şer'î hükmün delillerinin kitâb, sünnet, icmâ ve kıyas şeklinde dörtlü anlatım metodu bırakılmış ve üçlü bir taksim yapılmıştır. Edille-i şer'iyeye; nas, nakil ve istinbât olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Kitâb ve sünnet, nas delili kapsamına girerken icmâ, sahabe kavli nakil delili ile ifade edilmektedir. Kıyas, istishab gibi deliller ise istinbât adı altında birleştirilmektedir. Bu ve benzeri nadir konular bir kenara bırakılacak olursa İbn Cüzey'in usûl-i fıkıh alanında takipçisi olduğu mütekellim mesleğinin izlerini devam ettirdiği görülmektedir.

Eserde ihtisar üslubu benimsenmesine binaen usul ilminin bazı ayrıntılı ve ihtilafları konuları sadece işaretlerle geçilmektedir. Bir diğer ifade ile sözü edilen tartışmalı konular alanın mufassal eserlerine havale edilmekle yetinilmektedir. Dolayısıyla müellif usûl ilminin tartışmalı konularına genel

¹⁰⁶

İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüsûl*, 202.

hatları ile değinmeyi tercih etmekte, tarafların delillerine yer vermemektedir. Bu ise *Takrîb*'in tam anlamıyla bir talim kitabı olduğunu, ayrıntıların öğrenileceği mufassal bir müracaat kitabı olmadığını ortaya koymaktadır. Müellif de usûl-i fikhin konularını daha çabuk kavrayabilsin, öğrendiklerini hızlıca pekiştirsin ve ihtiyaç duyduğunda daha kolay hatırlayabilsin diye oğlu Muhammed'e ezberleyeceği muhtasar bir metin inşa etmeyi arzuladığı henüz kitabının mukaddimesinde dile getirmektedir. Ancak buradan İbn Cüzey'in fıkıh usulü ilminin bazı konularını ihmal ettiği anlamı çıkartılmamalıdır. Zira kitap, usûl-i fikh ilminin konularını, ihmal etmeksizin, kısa ve öz ifadelerle dile getirmektedir. İhtisar metodunu takip eden diğer örneklerden ayrıldığı en temel nokta ise ibarelerinin anlaşılır ve dilinin açık oluşudur. Bu özelliği metni benzerlerinin önüne çıkarmaktadır.

Dolayısıyla araştırmamanın konusu olan *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, bugün de yüksek öğretimde takip edilebilecek kıymetli bir klasiktir. Az önce ifade edilmeye çalışıldığı gibi metnin kısa olmasının yanında dilinin sade ve açık olması eğitim açısından bir diğer tercih nedenidir.

Kaynakça

'Amirî, Muhammed Beşîr Hasan Râdî. *Târîhu beledi'l-Endelüs fi'l-âsri'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.

Bağdatlı, İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî. *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. ed. Mehmet Şerefettin Yaltkaya - Ahmet Rifat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1947.

Boynukalın, Mehmet. *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. Kuveyt: Vüzâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1994.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh fi'l-luga*. ed. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.

Cürcânî, Ebû'l-Hasen es-Seyyid eş-Şerîf Alî b. Muhammed b. Alî. *et-Ta'rîfât*. ed. Muhammed Abdurrahmân Maraşlî. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 4. Basım, 2018.

Durmuş, İsmail. "Mukaddime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/115-117. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Düsirî, Terhîb b. Rebî'ân. *Mu'cemü'l-mü'ellefâti'l-usûliyyeti'l-mâlikiyye el-mebûse fi Keşfi'z-zunûn ve İzâhi'l-meknûn*. Medine: Medine İslam Üniversitesi Yayınları, 2003.

Habbâzî, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî. *el-Muğni fi usûli'l-fikh*. ed. Muhammed Mazhar Bekâ. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1403.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî.

Mu'cemü'l-büldân. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1995.

Hazar, Fatma. "İbn Cüzey el-Ğirnâtî'nin Kavânînu'l-fıkhiyye İsimli Eserinde Fikhî Hükümler ile Ahlakî Hükümlerin İççeliği". *Olağandışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik*. ed. Muhiddin Okumuşlar vd. 234-246. Konya: TİMAV Yayınları, 2021.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğirnâtî. *el-Envârü's-seniyye fi'l-kelimâti's-sünniyye*. ed. Nizâr Hammâdî. Tunus: Dâru İmâm İbn Arafe, ts.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğirnâtî. *el-Kavânînu'l-fıkhiyye fi telhîsi mezhebi'l-Mâlikiyye ve't-tenbîh 'alâ mezhebi's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye ve'l-Hanbeliyye*. ed. Mâcid Hamevî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğirnâtî. *el-Muhtasarü'l-bâri' fi kırâ'ati Nâfi'*. ed. Muhammed Taberânî. Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2003.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğirnâtî. *en-Nürü'l-mübîn fi kavâ'idî 'akâ'idî'd-dîn*. ed. Nizâr Hammâdî. Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 2015.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğirnâtî. *et-Teshîl li-'ulûmî't-tenzil*. ed. Ali b. Hamad Sâlihî. Mekke: Dâru Taybe el-Hadrâ, 2018.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Ğirnâtî. *Takrîbü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. ed. Muhammed Hasan İsmâil. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebü İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezheb*. ed. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. 2 Cilt. Kâhire: Dâru't-Türâs, ts.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yânî'l-mi'eti's-sâmine*. 6 Cilt. Haydarâbad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 2. Basım, 1972.

İbn Haldûn, Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Kitâbü'l-İber (Kitâbü Tercemâni'l-İber) ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevi's-sultânî'l-ekber*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

İbn Hazm, Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî. *Resâ'ilü İbn Hazm el-Endelûsî*. ed. İhsân Abbâs. Beyrut: Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1987.

İbnü'l-Ahmer, Ebü'l-Velîd İsmâil b. Yûsuf b. Muhammed el-Kâim-Biemrillâh b. Ferec en-Nasrî. *Nesîrü'l-cümân fi şî'ri men nazamenî ve iyyâhü'z-zamân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1987.

İbnü'l-Hatîb, Ebü Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelûsî. *el-İhâta fi ahbâri Ğirnâta*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.

İbnü'l-Hatîb, Ebü Abdillâh Zü'l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh

b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî. *el-Lemhatü'l-bedriyye fi'd-devleti'n-Nasriyye*. ed. Muhibbuddîn Hatîb. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1347.

Karaman, Hayreddin. "Ayn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kefevî, Mahmûd b. Süleymân. *Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*. ed. Saffet Köse vd. 4 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifî'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenneâ, ts.

Makkarî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî et-Tilimsânî el-Fâsî. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'r-ratîb ve zikru vezirihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1968.

Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî. *el-Muğrib fi tertibi'l-Mu'rib*. ed. Mahmûd Fâhûrî - Abdülhamîd Muhtâr. 2 Cilt. Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1979.

Oruç, Muhammed Ferruh. *Haneffî Mezhebinin Mezhep İçi Etkileşmesi: Bağdat ve Orta Asya Örneği*. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Oruç, Muhammed Ferruh. "Orta Asya İlim Geleneğinde Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf İlişkisi". *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*. ed. Yakup Koçyiğit - Aitmatamat Kariev. 643-655. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.

Özel, Ahmet. "İbn Cüzey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/406-407. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özkan, Mehmet. "Osmanlı Fakihi Sarıgürz (Sarigörez) Nûreddîn Hamza'nın 'El-Murtazâ' Adlı Eserindeki İctihad ve Fetvalar Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler". *Balikesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021), 459-492.

Öztürk, Mustafa. "İbn Cüzey (ö. 741/1340)'in Tefsirinde Tasavvuf". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/11 (2003), 197-212.

Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. 13 Cilt. Haydarâbad: Meclisü Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1962.

Süneydî, Sâlih b. Muhammed. "el-Câmi'u'l-a'zam fi Ğirnâta el-İslâmiyye ve mesîruhû ba'de's-sükût: Dirâse târihiyye eseriyye". *el-Mecelletü'l-Cezâiriyye li'd-dirâsâti'l-insâniyye* 1 (2019), 258-297.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Lübbü'l-Lübâb fi tahriri'l-Ensâb*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.

Tinbüktî, Ebü'l-Abbâs Ahmed Bâbâ b. Ahmed b. Hâc Ahmed b. Ömer b. Muhammed Akît es-Sanhâcî el-Mesûfî. *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrirî'd-Dîbâc*. Trablus: Dâru'l-Kâtib, 2. Basım, 2000.